

Gojko Božović

SVETSKA KNJIŽEVNOST IZ SRBIJE¹

Kada je umro Aleksandar Tišma, jedan od najvećih srpskih pisaca u drugoj polovini XX veka, Ilma Rakuze je napisala da pisac romana *Upotreba čoveka* i *Knjiga o Blamu* oličava svetsku književnost koja dolazi iz Srbije.

I zaista: književnost Aleksandra Tišme je tokom osamdesetih i devedesetih godina doživela istinsku čitalačku i književno-kritičku recepciju na većini evropskih jezika, jednako kao što je tu recepciju imala u istom periodu, ali i u nekoliko prethodnih decenija, na srpskom jeziku.

Jedan pisac je prepoznat kao vrhunski izraz savremene srpske književnosti, ali i kao prirodan deo najboljih izraza moderne evropske literature. A veliki pisci jesu i ključni razlog zbog kojih i verujemo da svetska književnost jeste celina, uprkos svim dragocenim različitostima, među kojima iskustvo jezika jeste i najvažnija i najdragocenija različitost. U dijalogu koji se otvara u njihovim knjigama, a potom između njihovih knjiga i čitalaca koji potiču iz različitih kultura, jezika i tradicija, pa i sa različitim istorijskim iskustvima, što, takođe, nije beznačajno kada je reč o temama kojima se jedna književnost bavi, a ni kada je reč o njenom razumevanju, uspostavlja se jedna nova tradicija – tradicija evropske i svetske književnosti kao zajednička baština i kao zajedničko konkretno iskustvo.

Usmerena na veliku temu nasilja kao izraza unutrašnje prirode koju čovek ima i nasilja kao izraza istorije u kojoj čovek živi, književnost Aleksandra Tišme, zasnovana na principu modernizovane psihološke naracije, uobličila je veliku povest patnje i logora, onu povest sa kojom se evropski čovek XX veka tako suštinski i porazno suočio. U tom suočenju svakako mu pomaže i Tišmina sugestivna proza koja nemilosrdno demaskira i prirodu čoveka i prirodu istorije. Bez etičkih korektiva i bez površnog antropološkog optimizma, Tišmina proza se pokazuje kao izuzetno važno književno svedočanstvo o jednom vremenu i pripada koliko srpskoj, toliko i evropskoj tradiciji dvadesetovekovnog susreta najbolje književnosti i najporaznije istorije.

Taj susret je, kazano rečima Danila Kiša, još jednog pisca svetske književnosti iz Srbije, oblikovao karakterističan „gorki talog iskustva“. Stojeći na poetičkoj granici između visokog modernizma i postmodernizma, pri čemu je u knjigama iz druge polovine šezdesetih i iz prve polovine sedamdesetih godina bliži modernističkoj paradigmi, dok posle novelističke knjige *Grobnica za Borisa Davidoviča* (1976) i polemičko-poetičkog spisa *Čas anatomije* uvodi srpsku književnost u zonu postmodernizma, Danilo Kiš je u svim svojim pričama i romanima ispisivao poglavlja jedne „zajedničke povesti“ u kojoj se tragično iskustvo XX veka, praćeno logorima, istorijskim nasiljem i oživljenom patnjom, nemilosrdnim progonima i najtežim moralnim dilemama, objavljuje kao centralna tematska nit. Uvek deo

¹ Objavljeno u nemačkom časopisu *Renovabis*, *OWEP* 9 (2008), br. 4, str. 306-315, u tematskom broju posvećenom savremenoj Srbiji.

duboko proživljenog iskustva, a najčešće bivajući i pitanje etike i pitanje poetike, zbog čega se jedna pišćeva esejistička knjiga i zove *Po-etika*, teme Kišove književnosti se predočavaju superiornim stilom i istinski samosvesnom poetikom.

Sama logika istorijskog iskustva, počev od drame Prvog i Drugog svetskog rata, preko autoritarnog komunističkog poretka u drugoj polovini XX veka, do ciklusa ratova za jugoslovensko nasleđe koji su besneli u poslednjoj deceniji XX veka, učinila je da pitanje istorije bude jedno od ključnih pitanja moderne srpske književnosti. To, međutim, po pravilu nije nikakva apstraktna istorija ili istorija neke davno minule prošlosti, već upravo završena, još neohlađena istorija ili pak istorija koja je postala jedino dostupna svakodnevnica. Srpska književnost nema mnogo sreće sa istorijskim romanom kao sa čistim žanrom, onim žanrom koji je zasnovan na historiografskim istraživanjima i na potom pouzdanom predočavanju dostupnih istorijskih činjenica, ali zato se istorija kao izazovna tema – u vrlo različitim poetičkim i oblikotvornim izdanjima, u rasponu od realističkog pripovedanja, preko modernističkih suočavanja sa istorijom, do postmoderne historiografske metafikcije – pokazuje kao jedna od izrazitih tačaka tematskog saglasja savremene srpske književnosti.

To je vidljivo kako u književnosti najvećih srpskih pisaca ranijih vremena, tako i kod modernih klasika srpske književnosti: od nobelovca Iva Andrića i Miloša Crnjanskog, Meše Selimovića i Vladana Desnice, Danila Kiša i Borislava Pekića, do Miodraga Bulatovića i Aleksandra Tišme. Ako su istoričnost i hronikalnost važne odlike srpske književnosti u njenom ukupnom istorijskom kontinuitetu, sa neobično snažnom ulogom i u savremenom trenutku, onda je nesporno da su te odlike postojano prisutne među piscima različitih epoha i različitih poetika, kao i u različitim žanrovima, uz podrazumevane razlike koje nužno moraju postojati već zbog same prirode svakog od žanrova. Istoričnost je tako, naravno, najdominantnije izražena u prozi, i to u romanu još više nego u pripoveci, ali je ona veoma vidljiva i u poeziji i u drami.

Sve do dvadesetih godina XX veka, srpska književnost, kao i niz drugih evropskih književnosti, pogotovu književnosti koje nastaju na tzv. malim jezicima ili u senci dramatičnih istorijskih prilika, bila je obeležena iskustvom istorijske zadržke. Naime, ona je novim poetičkim iskustvima, pa nekada i samim temama, ovladavala sa manjim ili većim zakašnjenjem u odnosu na neke druge evropske književnosti. U dvadesetim godinama poetičko iskustvo prvog modernizma, potom čitav niz modernističkih i avangardnih pravaca, kao i velika tema sloma evropskog prosvetiteljskog projekta okončanog u klanicama Prvog svetskog rata – pri čemu je ova tema po pravilu data iz ugla „čovek peva posle rata“ i „čovek priča posle rata“ – uspostavljaju se gotovo u svemu sinhrono sa vodećim evropskim književnostima tog vremena.

Jednom osvojen, ovaj horizont ostaje trajno nasleđe moderne srpske književnosti. Ono je, razume se, bivalo iskušavano, pogotovu na polovini XX veka, u doba ideološki obavezujućeg koncepta socijalističkog realizma, ali nikada nije bilo trajnije potisnuto sa scene. Ključni Andrićevi romani, pisani za vreme Drugog svetskog rata, u okupiranom Beogradu, a objavljeni neposredno posle završetka rata, predstavljaju jedan od najvažnijih temelja književnog moderniteta na srpskom jeziku. U poeziji će do modernističke obnove doći već početkom pedesetih godina u prvim knjigama Vaska Pope i Miodraga Pavlovića, kao i u lirskim stihovima Stevana Raičkovića.

Visoki modernizam pedesetih i prve polovine šezdesetih godina u srpskoj prozi i poeziji, realističko pripovedanje (u srpskoj kritici poznato pod imenom „stvarnosna proza“) i socijalni verizam i neoavangardna istraživanja u poeziji sedamdesetih godina, sve do postmodernizma osamdesetih, kako u poeziji, tako i u prozi, predstavljaju istorijsko-poetički okvir u kojem nastaje savremena srpska književnost. Pogled na noviju istoriju srpske književnosti pokazuje da su se nova poetička iskustva obično konstituisala u desetogodišnjim književnim talasima, da bi potom, kroz nužnu književno-kritičku revalorizaciju, dolazilo do uspostavljanja novih poetičkih paradigmi.

„Boriti se za prevlast jedne poetike isto je što i boriti se za prevlast jednog godišnjeg doba“, kaže Ivo Andrić u jednom od zapisa u svojoj knjizi meditativne proze *Znakovi pored puta*. Upravo tako: poetike su se smenjivale, nekada osporavale, nekada prožimale i produžavale kroz neposredno ili prikriveno prihvaćena poetička načela, ali važnije od toga jesu dve činjenice. Prva činjenica nam govori kako je to doprinosilo izražajnom bogatstvu i poetičkoj raznovrsnosti moderne srpske književnosti. Druga činjenica otkriva kako su te poetičke promene simultane sa širim, evropskim i svetskim književnim kontekstom. Gledano iz tog ugla, srpska književnost se u svom modernom dobu i u svom sasvim savremenom trenutku pokazuje kao saglasna sa poetičkim, tematskim, izražajnim i sazajnim horizontom moderne svetske književnosti.

Još jedna važna odlika srpske književnosti je u bliskoj vezi s njenom pomenutom istoričnošću. Tu odliku srpska književnost deli sa drugim književnostima onog difuznog entiteta koji je nekada nazivan Istočnom Evropom, danas se zove Drugom ili Novom Evropom i, uz to, posebno, Zapadnim Balkanom, a sutra će već, vrlo moguće, imati i neko treće ime. To je pitanje socijalne funkcije književnosti, pogotovu prisutno u doba realnog socijalizma. Države realnog socijalizma su verovala da je književnost važna sa stanovišta legitimizacije društvenog poretka, zbog čega je književnost neprestano nadzirana, a ako je to bilo potrebno i kažnjavana ukoliko bi prekoračivala dozvoljene granice ideološke tolerancije. Na drugoj strani, i sama književnost je, upravo zbog takve pozicije, bila doživljavana od strane javnosti kao jedino mogući, makar i ezopovski, glas o društvenim ograničenjima i kao koliko-toliko dozvoljena mogućnost preispitivanja ideoloških tabu tema i političkih i socijalnih nužnosti.

Takva pozicija je od književnosti, u isto vreme, zahtevala i određene, nekada i vrlo ozbiljne žrtve, kao što joj je i nametala socijalnu odgovornost kakvu književnost na Zapadu Evrope, na primer, nema veoma dugo, jer je ta vrsta odgovornosti u nadležnosti drugih institucija i drugih medijskih govora. Ali je zbog takve pozicije, sa svom njenom dvostrukošću, književnost na Istoku Evrope imala veću javnu akustiku, ona nije bila samo privatna stvar pisaca i posvećenih i zainteresovanih čitalaca, već je imala i jasnu socijalnu dimenziju i socijalnu funkciju. To je potrajalo sve do pada Berlinskog zida. Simbolički trenutak rušenja autoritarnih komunističkih društava označio je i trenutak prestanka socijalne funkcije književnosti. Samim tim nestale su obaveze koje su istorijske prilike i socijalne okolnosti nametali književnosti, ali se izgubio i onaj povećani interes javnosti koja je u književnim žanrovima prepoznavala mogućnost društvenog samorazumevanja.

Ostajući bez društvene funkcije, savremena srpska književnost se, kao i druge književnosti Istočne Evrope, našla u poziciji najednom smanjenog javnog i medijskog intereso-

vanja, prepuštena istinskom interesovanju čitalaca, ali bez mogućnosti da bude ma kakav društveni korektiv. U pogledu takvog javnog statusa srpska književnost se, dakle, nalazi u istoj poziciji kao i bilo koja druga savremena evropska književnost. Na jednoj strani pisci su se suočili sa tržištem, a na drugoj strani to tržište u ogromnoj meri zahteva i od književnosti, kao i od drugih oblika komunikacije, beskrajnu zabavu. Ali to je veliki izazov koji srpska književnost deli sa drugim evropskim književnostima.

Osim javne pozicije, savremena srpska književnost sa drugim evropskim književnostima deli i odnos u žanrovskom sistemu književnih znanja. Ako je po svemu drugome raznovrsna, i savremena srpska književnost je u žanrovskom smislu romanocentrična. Roman je ključni oblik savremene srpske književnosti, što je vidljivo po čitalačkoj i književno-kritičkoj recepciji, ali i po broju romana koji se godišnje napišu na srpskom jeziku. Već dvadesetak godina na srpskom jeziku se godišnje objavi između sto i sto pedeset romana, što je značajno više od ukupnog broja romana koji su objavljeni u čitavim epohama srpske književnosti u ranijem periodu, recimo, između dva svetska rata. Izraz građanskog doba i njegovih tehničkih standarda i potreba, demokratski otvoren po svojoj strukturi, roman je neobično demokratska forma i po tome ko ga sve piše. Romanom se ne bave samo profesionalni pisci, već i svi koji veruju da se uz pomoć književnosti može još nešto važno reći: naučnici i novinari, medijske zvezde i oni koji veruju da će pisanjem romana postati medijske zvezde, čak i političari. Karakteristično je da su u poslednjih petnaestak godina mnogi pesnici počeli da pišu romane, a neki od njih su se potpuno posvetili ovom žanru.

Po tradiciji, pripovetka – u rasponu od kratke priče, novinske priče, do priče i novele – jeste jedan od najvitalnijih i najvažnijih žanrova kako u istoriji, tako i u savremenosti srpske književnosti. Mada manje prisutna u javnosti, svakako manje i pisana, pripovetka ostaje nesumnjivo cenjen žanr.

Na drugoj strani, drama se na srpskom jeziku po pravilu doživljava prvenstveno kao predložak za pozorište, a vrlo retko kao drama za čitanje, pa tako i kao prirodni deo književnosti. Iako nema mnogo velikih pisaca u istoriji srpske književnosti, neki od njih su, van svake sumnje, izuzetno značajni: od klasiciste Jovana Sterije Popovića iz prve polovine XIX veka, preko komediografa Branislava Nušića iz prve polovine XX veka, do naših savremenika kakvi su Ljubomir Simović, Vida Ognjenović ili Dušan Kovačević.

Mada je sve do novijih vremena bila težišni žanr poetičkog i tematskog razvoja srpske književnosti, savremena srpska poezija je, uprkos svojim nesumnjivim vrednostima i izrazitim pesničkim glasovima, okružena priličnom tišinom, pa i ravnodušnošću šire javnosti. O njoj se i u samoj književnoj kritici govori i piše mnogo manje nego o romanu ili, recimo, o pripoveci, što je takođe odlika koja se ne tiče samo srpske književnosti.

Sličan status u žanrovskom sistemu imaju i esej, književna kritika, književna istorija ili književna teorija.

Poetička scena savremene srpske književnosti je mnogo raznovrsnija, pa, ako hoćete, i neizvesnija, samim tim i uzbudljivija. Sve do početka devedesetih, kroz drugu polovinu XX veka, u srpskoj književnosti moglo se vrlo lako pratiti smenjivanje dominantnih poetika. Pedesetih godina to je pozni modernizam, šezdesetih to je posebna vrsta modernizma pod imenom neosimbolizam, sedamdesetih godina u prozi obeležava „stvarnosna proza“, u poeziji socijalni verizam, osamdesete, i u poeziji u prozi, pripadaju postmodernizmu. Ali od

devedesetih godina naovamo kao da su se sve zamislive poetike moderne književnosti pojavile na sceni, postojeći jedna pored druge, sa povremenim polemičkim otklonom, ali uglavnom u jednoj vrsti poetičke koegzistencije i izražene tolerancije.

Na sceni je, naravno, i dalje postmodernizam, pogotovu u formi istoriografske metafikcije, pri čemu, naravno, uticaj postmodernizma nije ni približno tako vidljiv kao u osamdesetim ili na samom početku devedesetih godina. Tu su i dalje modernizovana realistička naracija i psihološki realizam, potom modernizam posle modernizma, čista lirika i verizam, kako kritički, tako i magijski verizam, metadrama i politička drama. Nijedna od tih poetika nije dominantna. Ako pogledamo neke od najboljih knjiga koje su objavljene u tom periodu, videćemo da su poetičke razlike među njima ogromne. Dovoljno je pogledati i uporediti knjige pesama Ivana V. Lalića i knjige pesama Vojislava Karanovića ili Vladimira Kopicla, romane Radoslava Petkovića i romane Srđana Valjarevića, priče Mihajla Pantića ili priče Jovice Aćina, drame Dušana Kovačevića i drame Milene Marković. U književnoj kritici takođe nije uspostavljen čak ni okvirni konsenzus oko moguće hijerarhičnosti u pogledu uverljivosti i prisustva pojedinih poetika. Takav konsenzus nije ni moguć, jer ga sama književna stvarnost, ubedljivije od ma kog drugog razloga, demantuje. Razlike su naprosto tu, one su scena, a što je najvažnije one pokazuju dinamizam, raznovrsnost, poetičko, morfološko, tematsko i sazajno bogatstvo savremene srpske književnosti.

Kada je reč o savremenoj srpskoj prozi, onda je vidljivo da je istoriografska metafikcija, koja je posebno visoku meru dosegla u romanima i pripovetkama Borislava Pekića, veoma prisutan oblik, dok je istraživanje forme, tako karakteristično za srpsku prozu osamdesetih, izgubilo na privlačnosti. Moglo bi se čak reći da je povratak priči jedna od najprisutnijih tendencija u savremenoj srpskoj prozi i to nezavisno od toga o kojoj poetici je reč. To je vidljivo i u činjenici da su neki od najzapaženijih postmodernista osamdesetih u novije vreme počeli da kombinuju svoja ranija poetička iskustva sa realistički zasnovanim pripovedanjem. To je, recimo, karakteristično za novije priče Mihajla Pantića ili priče i romane Milete Prodanovića. Najznačajniji pisci postmodernizma u savremenoj srpskoj književnosti jesu Milorad Pavić, pogotovu sa romanom *Hazarski rečnik* i nekoliko knjiga priča iz ranijih godina, David Albahari, autor niza izvrsnih knjiga priča i romana, od kojih je većina prevedena na gotovo sve evropske jezike, potom Radoslav Petković, pripovedač i romansijer, čiji je roman *Sudbina i komentari* jedan od najboljih srpskih romana poslednjih decenija, Svetislav Basara, Goran Petrović ili Miroslav Josić Višnjić. Modernu prozu koja kombinuje iskustva nekoliko poetika, poglavito modernizovane realističke naracije i postmodernizma, ispisuju Svetlana Velmar-Janković, Vida Ognjenović, Mirjana Pavlović, Milisav Savić, Dragan Velikić, Vladislav Bajac, Jelena Lengold, Mihajlo Pantić, Mileta Prodanović, Vladimir Pištalo, Veselin Marković.

U savremenoj srpskoj poeziji uporedo opstojavaju postmodernizam i odjeci neoavangardnih iskustava, tradicionalnije shvaćena lirika i modernizam, čista lirika, vitalno prisutna u istoriji srpske književnosti, i socijalni verizam. Na jednoj strani se nalaze iskustva modernističke generacije, i dalje prisutne u savremenom književnom trenutku. Posle modernih klasika, poznog moderniste Vaska Pope, liričara Stevana Raičkovića, Jovana Hristića, pesnika svedenog, klasicistički intoniranog opusa, Ivana V. Lalića, koji je u prvoj polovini devede-

setih objavio *Pismo* – jednu od najboljih knjiga u srpskoj poeziji XX veka, tu je modernista Miodrag Pavlović, i dalje aktivan, mađa su njegove najvažnije knjige pesama objavljene u prethodnom periodu, potom Borislav Radović, Ljubomir Simović, Matija Bečković. Poezija Miroslava Maksimović, Milosava Tešića, Slobodana Zubanovića, Milana Đorđevića ili Živorada Nedeljkića nastaje u znaku čiste lirike. Poezija Milutina Petrovića oblikovana je u susretu modernističkih toposa i neoavangardnih iskustava, vrlo važnih i podsticajnih i za poeziju Vojislava Despotova i Vladimira Kopicla, dvojice pesnika koji su od neoavangardista u osamdesetim godinama postali postmodernisti. Snažnu verističku inspiraciju pokazuju stihovi Novice Tadića, jednog od najboljih modernih srpskih pesnika, Duška Novakovića ili Nebojše Vasovića. Poezija Radmile Lazić predstavlja najistaknutiji primer preispitivanja feminističkih toposa i ženske subjektivnosti. Zanimljiva je pozicija pesnika koji su svoje glasove oblikovali devedesetim. Ovi pesnici (Vojislav Karanović, Saša Radojčić, Dragan Jovanović Danilov, Saša Jelenković, Laslo Blašković, Ana Ristović ili Nenad Jovanović) po pravilu su u dijalogu sa modernističkim iskustvima poezije, ali ih proširuju novim poetičkim i novim tematskim izazovima.

Drame Dušana Kovačevića obeležavaju moćna komediografska inspiracija i raskošna ironija u susretu sa pitanjima karaktera i mentaliteta, društva i politike, same drame kao oblika i pozorišta kao medija. Drame Ljubomira Simovića i Vide Ognjenović uspostavljaju, pored pretežno prisutne komediografske paradigme, izrazite oblike metateatralnosti. Nova generacija dramskih pisaca (Biljana Srbljanović, Milena Marković i Uglješa Šajtinac) posvećena je suočenju sa traumatičnim iskustvima savremene istorije i istorizovane svakodnevice.

Mada to nije u dovoljnoj meri primećeno, velike trenutke doživljava savremeni srpski esej. Vrhunske esejističke knjige u ranijim decenijama pisali su Sreten Marić i Miodrag Pavlović, Danilo Kiš i Borislav Pečić. Pored esejističkih knjiga Jovana Hristića, od kojih su neke antologijske (*O tragediji, Profesor matematike i drugi eseji, Terasa na dva mora*), u savremenoj srpskoj književnosti poseban značaj imaju esejističke knjige Ljubomira Simovića (*Duplo dno*), Borislava Radovića (*O pesnicima i poeziji*), Vide Ognjenović (*Nasuprot proročanstvu*), Jovice Aćina (*Gatanja po pepelu*), Radoslava Petkovića (*O Mikelandelu govoreći i Vizantijski Internet*).

Zajedno sa nekoliko kolektivnih ili pojedinačnih sportova, kao i sa nizom ostvarenja u drugim umetnostima, književnost je najbolji proizvod koji u ovom trenutku nastaje u Srbiji. Jer, šta u Srbiji nastaje bolje od romana Svetlane Velmar-Janković ili Vide Ognjenović, Davida Albaharija ili Radoslava Petkovića, od priča Davida Albaharija ili Mihajla Pantića, od pesama Ljubomira Simovića ili Borislava Radovića, Novice Tadića ili Duška Novakovića, od drama Dušana Kovačevića?

Ovi pisci jesu svetska književnost koja dolazi iz Srbije, pridružujući se delima ranijih pisaca svetske književnosti nastale na srpskom jeziku.